

مقایسه سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران و عربستان سعودی در قبال عراق پس از سقوط صدام

دکتر جواد صالحی^۱ کامران رحمانی^۲

تاریخ دریافت: ۱۳۹۰/۱۰/۷ - تاریخ پذیرش: ۱۳۹۰/۱۲/۲۰

چکیده:

کشور جمهوری عراق پس از سقوط صدام دیکتاتور حزب بعث، به عنوان یک قدرت نو ظهور سیاسی جدید در منطقه خاورمیانه با رویکرد حکومت شیعی شده و به علت موقعیت جغرافیای سیاسی و ژئوپولیتیک جدید و ژئواکونومیک منطقه‌ای و بین‌المللی (منابع نفت) برای هر دو کشور ایران و عربستان و قدرت‌های فرا منطقه‌ای در جهت حفظ منافع ملی و منطقه‌ای به میدان رقابت سیاسی و نفوذ و تأثیرگذاری و جلب اتحاد استراتژیک با کشور عراق تبدیل شده است. در این مقاله سعی می‌شود با رویکرد مقایسه‌ای تفاوت‌ها و شباهت‌های سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران و عربستان سعودی در قبال کشور عراق پس از سقوط صدام را بررسی نموده و سپس اهمیت کشور عراق برای اتخاذ این سیاست‌ها را از منظر سیاسی و مفاهیم روابط بین‌الملل و مدل جمیز روزنا مورد واکاوی و پژوهش قرار دهیم.

کلید واژگان: ژئوپولیتیک، مقایسه، جمیز روزنا، قدرت، مذهب، منافع، ایران، عربستان، عراق، تفاوت، شباهت

^۱ - استادیار و عضو هیئت علمی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه شیراز، ایران

Salehi_J@yahoo.com

^۲ - کاندیدای دریافت درجه دکتری، مسایل ایران، دانشگاه علوم و تحقیقات، دانشکده علوم سیاسی، ایران، تهران
sayehkam@yahoo.com

مقدمه:

به نظر می‌رسد، قرن بیستم و بیست یکم قرن ژئوپلیتیک است و از ابداع این اصطلاح در آغاز قرن بیستم تا استفاده مشترک آن، تاکنون به عنوان یک نشانه برای تحولات و درگیری‌های جهانی بوده و پیشنهادهای نسبتاً پیچیده ژئوپلیتیک، یک نگاه روشن به تلاش‌های عظیم در مورد توصیف قدرت و محیط حاکم بر قرن حاضر می‌باشد. در جهان امروز، ژئوپلیتیک بهتر از هر زمانی به توصیف تلاش‌های جدید برای تعیین شکل و وضع جهان پس از جنگ سرد پرداخته است. موضوعاتی مانند برخورد تمدن‌ها، توجهات جهانی و جهانی شدن روابط بین‌الملل، تلاش‌های جنبش‌های اجتماعی و مذهبی و ژئوپلیتیک‌های جدید که عبارتند از: پس از جنگ سرد و جنگ خلیج فارس، سایبر-نیتیک، خاورمیانه جدید از نوع آمریکایی و پس از بیداری اسلامی در کشورهای شمال آفریقا و خاورمیانه، حکومت‌های شیعی و اعراب سنی، وهابی، اکراد و سلفی، نفت، انقلاب اسلامی و هژمون حکومت‌های شیعی در خاورمیانه و خلیج فارس، توازن قدرت در خاورمیانه، جغرافیای سیاسی جدید و ژئواکونومیک منطقه‌ای و بین‌المللی، و... ارتباط منظم و نظام یافته بین سیاست، سرزمین و قدرت را برقرار کرده و به رهبران و نخبگان سیاست داخلی و خارجی بصیرت لازم را برای شناخت به محیط سیاسی، اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی، امنیتی و برای درک ژئوپلیتیک مقابل سایر کشورها را نمایانتر نموده و اتخاذ سیاست‌های عملی در ابعاد مختلف داخلی، منطقه‌ای و بین‌المللی، در راستای حفظ منافع پایدار را نشان می‌دهد. (اتونایل، ژئاروید، ۱۳۸۷: ۱۹)

کشور عراق، به نظر می‌رسد کشور نو ظهور بعدی در منطقه و نظام بین‌الملل خواهد بود و این کشور دارای موقعیت استراتژیک و ژئواکونومیک نیز می‌باشد و با کشورهای ایران، ترکیه، کویت، عربستان، سوریه، اردن دارای مرز مشترک است. آبراه استراتژیک ارون رود تنها مسیر کشتیرانی مشترک عراق با جمهوری اسلامی ایران در دسترسی به آب‌های آزاد جهان و تجارت دریایی می‌باشد. سرمایه‌گذاری‌های فراوانی در شمال و سایر

مناطق آن توسط شرکت‌های نفتی در حال انجام بوده و پیش‌بینی می‌شود که تا سال ۲۰۳۰ میزان تولید نفت کشور ایران پس از عربستان از سه میلیون بشکه به حدود هشت میلیون برسد و به همین علت شکوفایی در درآمدهای نفتی ایجاد می‌گردد. کشور عراق با حدود ۳۰ میلیون نفر جمعیت، براساس آخرین سرشماری و دارای ۱۴۳ میلیارد بشکه نفت تأیید شده است. البته اکتشافات بعدی امکان افزایش ذخایر نفت و گاز را مشخص خواهد کرد. جمعیت عراق در حدود ۶۰ درصد شیعی و ۳۸ درصد سنی و ۲ درصد کشور عراق برای هر دو کشور ایران و عربستان در حفظ موقعیت ژئوپلیتیکی، سیاسی، امنیتی، اقتصادی، منطقه‌ای و حفظ موقعیت برتر داشته و بر اساس مولفه‌های جیمز روزنا برای هر کشوری موقعیت برتری سیاسی، مذهبی و قدرت برتر را در منطقه ایجاد می‌نماید.

- رقابت‌های ایران و عربستان پس از پیروزی انقلاب اسلامی

۱- رهبری منطقه خلیج فارس

۲- بسط نفوذ در شمال افریقا

۳- بسط نفوذ در آسیای مرکزی

۴- رقابت بر سر تفسیر اسلام در عرصه سیاست به همراه خصومت عربستان نسبت به ویژگی ضد شاهی و ضد سلطنتی انقلاب اسلامی (زرعت پیشه، ۱۳۸۴: ۲۳۶)

- تعارضات بین ایران انقلابی و کشورهای محافظه کار منطقه مانند عربستان پس از پیروزی انقلاب اسلامی

۱- مستقر شدن نخستین دولت اسلامی در منطقه و به چالش طلبیدن اسلام محافظه کار عربستان و دیگر نظام‌های منطقه با ویژگی وابستگی به حکومت‌های فرا- منطقه‌ای (آمریکا و غرب و شرق)

۲- زیر سوال بردن میزان مشروعیت اسلامی نظام‌های این کشورها با میزان استقلال از غرب و وابستگی به آنها

۳- تبدیل ایران از یک کشور مدافع وضع موجود به خواهان تغییر وضع موجود

۴- رقابت ایران و عربستان در بین نیروهای استقلال‌طلب و استعمارگر منطقه مانند (حزب... و قدرت‌های خارجی مانند آمریکا و اسرائیل و سوریه و عراق و...) فصل تازه‌ای را گشوده است

۵- اختلافات مذهبی و مرزی با ایران (خط منصف نفتی) (زراعت پیشه، ۱۳۸۴: ۲۳۷)

- اهداف سیاست خارجی عربستان سعودی

۱- تضمین امنیت داخلی و منطقه‌ای با رویکرد ایجاد روابط که در آن تاج و تخت سلطنت سعودی حفظ گردد. به ویژه با اعضای ناتو و آمریکا و... متحدین آنها

۲- تأکید بر رهبری جهان اسلام به منظور کسب حمایت ملل اسلامی

۳- مخالفت و مبارزه با کانون فعالیت‌های انقلابی در جهان اسلام به خصوص در جهان عرب، برای پیشگیری از حوادث خطرناک بر اوضاع اجتماعی داخل عربستان مانند مراسم عظیم حج و کاهش تأثیرات آنها در سیستم سلطنتی و سیاسی عربستان

۴- تقویت و تحکیم موقعیت رژیم‌های وابسته و دست‌راستی حاکم در برخی از کشورهای منطقه و جهان اسلام برای تشویق رژیم‌های میانه‌رو و حافظ منافع غرب

۵- استفاده از ابزارهای ثروت نفتی و امتیازات اقتصادی برای برتری در توان استراتژیک

۶- نزدیکی به کشورهای غربی و به ویژه آمریکا و مخالفت با تفکرات الحادی و افکار آزادی طلبی (زراعت پیشه، ۱۳۸۴: ۲۲۷)

- اهداف سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران

- ۱- رشد و توسعه و حفظ تمامیت ارضی و حاکمیت ملی
- ۲- دفاع از مسلمانان و نهضت‌های آزادی بخش و تعارض با اسرائیل و غرب به ویژه با آمریکا و متحدینش
- ۳- استقرار یک جامعه اسلامی متحد، امت واحده اسلامی و حمایت از مسلمانان جهان
- ۴- همزیستی مسالمت‌آمیز با کشورهای دوست و همسایه در راستای حفظ منافع مشترک و صلح‌طلبی
- ۵- حفظ آرمان‌های انقلاب اسلامی در سیاست خارجی کلان‌نگر (نه شرقی و نه غربی) و عدم مداخله در امور داخلی کشورها و احترام متقابل نسبت به همدیگر
- ۶- نفی سلطه‌گری و سلطه‌پذیری
- ۷- متعهد به قراردادهای و تعهدات بین‌المللی

- سیاست خارجی ایران در قبال عراق پس از جنگ و سقوط صدام

۱- در سطح داخلی عراق (تشکیل دولت وحدت ملی و دموکراتیک که ضد ایران و دست‌نشانده آمریکا نباشد و تثبیت و تحکیم نقش و جایگاه اکثریت شیعه در ساختار قدرت و حکومت در عراق و کاهش تأثیرات منفی تحولات آینده عراق بر جمهوری اسلامی ایران)

۲- در سطح منطقه‌ای (تثبیت موقعیت شیعیان عراق و جهان تشیع و ناکام نمودن اهداف سیاسی آمریکا در استمرار اهداف حزب بعث و نیز استقرار حکومت وحدت ملی با

اکثریت شیعیان عراق و افزایش نقش و نفوذ ایران در عراق، منطقه خاورمیانه و جهان (اسلام)

۳- در عرصه بین‌المللی (افزایش سطح بازیگری و قدرت چانه زنی ایران در معادلات بین‌المللی و به خصوص در رابطه با آمریکا و دل نگرانی در سیاست خارجی عراق نسبت به اسرائیل و آمریکا به عنوان دو دشمن استراتژیک در منطقه و جهان (دهقانی، ۱۳۸۹: ۴۹۶)

- سیاست خارجی عربستان در قبال عراق

- ۱- حفظ ثبات داخلی عراق برای عدم ایجاد شورش در کنار مرزهای گسترده عربستان در کوتاه مدت با حمایت آمریکا
- ۲- عدم اعزام سفیر به عراق
- ۳- حفظ ثبات قیمت نفت با همکاری عراق در اوپک
- ۴- شیوع افراطی‌گری در عراق و کمک‌های مالی و تسلیحاتی به وهابی‌ها و سلفی‌ها در عراق و القاعده
- ۵- تضعیف حکومت شیعیان عراق
- ۶- جلوگیری از قطب‌بندی شیعه در منطقه
- ۷- عدم حضور در اجلاس اتحادیه عرب در عراق و سعی در ایجاد ناامنی در عراق
- ۸- جلوگیری از نفوذ ایران در حکومت عراق

- متغیرهای توضیحی مقایسه‌ای با رویکرد مدل جیمز روزنا

۱- نظام بین‌الملل

سیاست نظام بین‌الملل به رهبری آمریکا و دول غربی برای حفظ منافع خود در منطقه در حمایت از سیاست خارجی عربستان سعودی در قبال عراق بوده و عربستان

سعودی برای پیشبرد سیاست‌هایش در قبال عراق از حمایت بین‌المللی و برخی از کشورهای عربی و حوزه خلیج فارس برخوردار است. جمهوری اسلامی ایران با استفاده از فرصت بدست آمده در سقوط حکومت صدام و پیروزی شیعیان در تشکیل حکومت اسلامی ایران با استفاده از فرصت بدست آمده در سقوط حکومت صدام و پیروزی شیعیان در تشکیل حکومت جدید در کشور عراق و برای حفظ منافع خویش و پاسداری از قدرت منطقه‌ای و حفظ اصول امنیتی در کنار مرزهای خود و سدبندی در برابر جلوگیری از نفوذ تفکرات ضد اسلامی و افراطی‌گری و هابیون و سلفی‌های تحت حمایت عربستان و حفظ حکومت شیعی در عراق، دارای نقش فعال در مقابله با سیاست خارجی عربستان و سیاست‌های استکبار جهانی در حذف حکومت شیعی در عراق بوده و منافع ملی، فراملی و اصول ثابت و متغیرهای زمانی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران و اصول سیاست خارجی عربستان سعودی موجب رقابت تنگاتنگ در حفظ منافع و قدرت سیاسی و... در قبال کشور عراق است. البته جمهوری اسلامی ایران همانند کشور عربستان از حمایت‌های بین‌المللی برخوردار نیست.

۲- قدرت

قدرت سیاسی روز افزون حکومت جدید اسلام‌گراها در کشور عراق با محوریت تفکر شیعی و همکاری تفکرات سنی مذهب موافق جمهوری اسلامی ایران، در توسعه قدرت سیاسی و افزایش قدرت منطقه‌ای حکومت‌های شیعی برای مقابله با سیاست‌های نظام سلطه در منطقه خاورمیانه بسیار مهم و حیاتی بوده و برای پایداری امنیت مرزی و فرامرزی جمهوری اسلامی ایران و دسترسی جمهوری اسلامی ایران به کشور سوریه و حفظ محور مقاومت دارای اهمیت استراتژیک است. بازار مصرف کشور عراق از نظر اقتصادی برای هر دو کشور مهم به نظر می‌رسد. استکبار جهانی با همکاری عربستان در کاهش قدرت نفوذ جمهوری اسلامی و تغییر حکومت شیعی در عراق با استفاده از ابزار ترور و تفرقه مذهبی طرح‌های مختلفی را به اجرا گذاشته است. مولفه قدرت و پایداری نفوذ اقتدار سیاسی آن در کشور عراق برای هر دو کشور ایران و عربستان برای حفظ

منافع منطقه‌ای و بین‌المللی حائز اهمیت است و هر کدام از این کشورها در عراق نفوذ بیشتری داشته باشند از نظر قدرت منطقه‌ای و چانه‌زنی سیاسی مهم می‌باشد.

۳- عوامل فرهنگی، اجتماعی، سیاسی

نقش مذهب اسلام به عنوان یک عامل مشترک در سیاست خارجی ایران و عربستان است. البته عربستان در حال نفوذ و گسترش اسلام آمریکایی در عراق بوده و جمهوری اسلامی ایران اتحاد امت شیعه و سنی را حول محور حکومت اسلامی و قانونی عراق و بدون دخالت خارجی را مد نظر دارد. اشتراکات مذهبی از عوامل مهم در قرابت فرهنگی و اجتماعی با مردم کشور عراق است. البته بعضی از مرز نشینان نیز قرابت زبانی نیز دارند. کشور عربستان در حال ایجاد تفرقه مذهبی و قومی در کشور عراق است و از نظر سیاسی با استفاده از امکانات بین‌المللی و عناصر افراطی و حزب بعث عراق در توسعه تروریسم در کشور عراق نقش فعالی دارد. متغیرهای اجتماعی و فرهنگی و سیاسی از عناصر مهم در اجرای سیاست خارجی در قبال کشور عراق است. پان‌عربیسم و ناسیونالیسم عربی از محورهای تقلبانه عربستان در مقابله با سیاست خارجی ایران در قبال کشور عراق و تحریکات قومی و مذهبی است.

۴- متغیر نقش و عوامل حکومتی

سیاست هر دو کشور ایران و عربستان در قبال عراق در دو دوره زمانی قبل و بعد از جنگ و سقوط صدام متفاوت می‌باشد. عربستان در زمان جنگ هشت ساله و تحمیلی به شدت از صدام حمایت می‌کرد و لیکن چه در دوره صدام و چه بعد از سقوط صدام با سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران به مقابله برخاسته است. عربستان به علت عدم تأمین منافع ملی و فراملی خود در کشور عراق به علت تشکیل حکومت شیعی و موافق سیاست‌های جمهوری اسلامی ایران، در مسیر مقابله با اهداف ایران و براندازی حکومت فعلی مالکی است و ثبات پایدار و استمرار حکومت فعلی عراق به نفع ایران و به ضرر کشور عربستان است. نقش رهبران فعلی عراق در همکاری و همگرایی با سیاست‌های ایران با اهمیت بوده و باعث عدم رضایت عربستان و استکبار جهانی و اسرائیل و... می‌باشد. عربستان سعودی در حال براندازی حکومت مالکی بوده و در تضعیف حکومت

قانونی عراق نقش فعالی دارد. حکومت شیعی و با ثبات عراق در کاهش قدرت منطقه‌ای عربستان و کاهش نفوذ آمریکا نقش مهمی می‌تواند داشته باشد. نقش رهبران فعلی عراق در قبال جمهوری اسلامی ایران با ایده همگرایی به مذاق عربستان خوش نمی‌آید

۵- کاراکتر رهبران و نخبگان

پس از سقوط صدام، دیدگاه رهبران فعلی عراق با سیاست‌های مسئولین نظام جمهوری اسلامی ایران همسو بوده و تعارضات مهمی در قبال ایران مشاهده نشده است. لیکن رهبران فعلی کشور عراق تعارضات جدی با رهبران عربستان در سیاست داخلی و خارجی دارند و حکومت شیعی عراق از توطئه‌های عربستان در ایجاد تفرقه سیاسی، قومی و مذهبی در رنج بوده و براندازی حکومت و رهبران فعلی عراق در دستور کار سیاست خارجی عربستان قرار دارد. کشورهای غربی و آمریکا با همکاری عربستان نتوانسته‌اند دیدگاه‌های نخبگان مذهبی عراق و به ویژه علمای نجف را به نفع خود تغییر دهند و علمای انقلابی شیعی و سنی مذهب و حتی رهبران اکراد شمال عراق از جمهوری اسلامی ایران حمایت‌های معنوی و سیاسی دارند. ارتباط سیاسی رهبران عراق با ایران مورد خوشایند کشور عربستان نبوده و عربستان سعودی سعی دارد که در بین رهبران کشور عراق چند دستگی و اختلاف سیاسی و مذهبی را برای منافع خود و حفظ نفوذ عرب افزایش دهد. همسوئی رهبران آمریکا با عربستان سعودی در قبال ایران بسیار مهم است.

- شباهت‌ها در سیاست خارجی ایران و عربستان در قبال عراق

- ۱- افزایش قدرت منطقه‌ای ۲- حفظ ثبات سیاسی عراق برای حفظ امنیت ملی ایران
- و عربستان ۳- مخالفت با تجزیه عراق ۴- احترام به حفظ رابطه سیاسی و اقتصادی ۵-
- مذهب‌گرایی در تشکیل حکومت در عراق ۶- رقابت سیاسی و مذهبی برای اقتدار قدرت

- تفاوت‌ها در سیاست خارجی ایران و عربستان در قبال عراق

۱- همراهی عربستان با آمریکا و کشورهای غربی در قبال عراق ۲- مخالفت ایران با سیاست‌های آمریکا و کشورهای غربی در قبال عراق ۳- کمک به افراطی‌گری و اختلاف مذهبی و سیاسی از سوی عربستان در کشور عراق و توسعه تروریسم ۴- طرح براندازی دولت مالکی توسط عربستان ۵- تفسیر نوع جدید از اسلام در عرصه سیاسی عراق (وهابی و سلفی) و اسلام آمریکایی و تحت نفوذ سازمان‌های جاسوسی غرب ۶- اجرای سیاست‌های آمریکا و غرب توسط عربستان در عراق ۷- تمکین حضور بعثی‌ها در ساختار سیاسی و حکومتی عراق با کمک عربستان ۸- کاهش قدرت سیاسی علمای شیعی و سنی موافق انقلاب اسلامی ایران توسط عربستان

نتیجه‌گیری:

با توجه به موقعیت ژئوپلیتیک و ژئواکونومیک و ایدئولوژیک عراق در خاورمیانه و تشکیل حکومتی در راستای منافع ملی و حیاتی جمهوری اسلامی ایران، عربستان سعودی سیاست‌های مقابله‌جویانه و ضدیت با سیاست خارجی ایران در قبال عراق را در پیش گرفته و مولفه قدرت و حفظ اقتدار منطقه‌ای از محورهای اصلی سیاست خارجی ایران و عربستان در قبال عراق بوده و جمهوری اسلامی ایران تاکنون در قبال کشور عراق سیاست‌های مناسبی داشته و برای حفظ اقتدار خویش نسبت به نفوذ اقتصادی و تجاری نیز می‌بایستی برنامه‌ریزی‌های بیشتری داشته باشد. البته عربستان نیز با حمایت آمریکا برای تثبیت موقعیت خویش پس از سقوط صدام به دنبال فرصت‌های جدیدی بوده و با امکانات عظیم مادی و جاسوسی در حال پیگیری نقشه‌ها و توطئه‌های سیاسی و امنیتی در عراق است. استمرار حکومت فعلی عراق و همسو و همگرا با ایران به سود عربستان و استکبار جهانی نمی‌باش و از نظر اعراب کشورهای عربی باید در مقابل ایران باشند نه در کنار ایران البته بیداری اسلامی در سایر کشورهای منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا در افزایش حساسیت‌های عربستان به کشور عراق قابل توجه می‌باشد.

منابع:

- اتوتایل، ژناروید، (۱۳۸۷)، اندیشه‌های ژئوپلیتیک در قرن بیستم، ترجمه محمدرضا حافظ نیا، هاشم نصیری، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه، تهران، مرکز چاپ و انتشارات، چاپ دوم.

- برزگر، کیهان، (۱۳۸۷)، ایران - عراق جدید و نظام سیاسی - امنیتی خلیج فارس، تهران، دفتر گسترش تولید علم، معاونت پژوهشی دانشگاه آزاد اسلامی.

- دهقانی، فیروزآبادی، (۱۳۸۹)، سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها، سمت، تهران، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی، چاپ سوم.

- زراعت پیشه، نجف، (۱۳۸۴)، برآورد استراتژیک عربستان سعودی (سیاسی، سرزمینی)، نظارت و تدوین موسسه فرهنگی و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر ایران، تهران.

- واعظی، محمود، (۱۳۸۸)، ایران و اعراب، گردآورنده عباس نجفی فیروز جایی، به سفارش پژوهشکده تحقیقات استراتژیک، گروه پژوهشی سیاست خارجی، تهران، مجمع تشخیص مصلحت نظام، مرکز تحقیقات استراتژیک.